

Tyskarna krossade upproret 1944

BLODDBADET I WARSZAWA

Den polska motståndsrörelsen samlade krafterna för att återta huvudstaden innan Röda armén invaderade. Men den tyska ockupationsmakten svarade med brutala metoder och snart låg innerstaden i ruiner.

Text: **NICLAS SENNERTEG OCH ARTUR SZULC**

Med ett polskt armégevär vid sin sida väntade den 14-årige pojken Julian Kulski på det magiska klockslaget då befrielsen av det ockuperade Warszawa skulle börja. Han och hans kamrater i en av den polska motståndsrörelsens väpnade grupper hade fattat posto i några byggnader på Krasinskgatan i stadens centrala delar.

Redan flera timmar före upprorets början hade atmosfären i staden varit extremt spänd och det var tydligt att den tyska garnisonen anade oråd – Kulskis grupp hade tidigare samma dag varit inblandad

i eldstrider med tyska patruller, med förluster för bägge sidor.

Tisdagskvällen den 1 augusti 1944 hade precis börjat när den polska Hemmaarmén (*Armia Krajowa*) lämnade sina gömställen och gick till aktion över hela staden. »Prick klockan fem inleddes upproret som planerat med en våg av explosioner och eldöppnanden av automatvapen över hela staden. Mitt i röken och elden hissades röd-vita flaggor (som inte hade setts sedan 1939) utmed gatorna och fladdrade från fönster och tak för att hälsa detta stora ögonblick», mindes Kulski senare. Överallt rasade gatustrider. Detonationer av granater och knatter ►

Polska partisaner kämpar på barrikaderna i korsningen mellan gatorna Swietokrzyska och Mazowiecka.

WARSZAWAUPPRORET

► av kulspruteeld kunde höras i alla riktningar. Tyska stridsvagnar rullade längs med boulevarderna. En tung stridsvagn – Kulski trodde att det var en Tiger – började beskjuta ett närliggande hörnhus och hans grupp bestämde sig för att snabbt omgruppera till en park i grannskapet. Kruxet var bara att de måste korsas gatan, som beströks av tyska stridsvagnsgranater och kulsprutesalvor. »De tyska kulsprutorna var så lågt placerade att kulorna knipsade av blasten från potatisplantorna som odlades på boulevardens mittremsa», noterade han. Men över till andra sidan måste de ta sig.

HÅRT KRAMANDE GEVÄRET sprang Kulski så fort benen bar genom kulregnet, men halvvägs tvingades han och några kamrater att kasta sig raklänga mitt på gatan för att ta betäckning. Sedan kunde han knappt röra sig, på grund av kulorna som ven alldeles ovanför huvudet. En kula rev också sönder hans jacka och rispade hans arm. Om han låg kvar skulle allt snart vara förbi för honom. »Stridsvagnen riktade den stora kanonens mynning mot min position och den första granaten exploderade cirka 25 meter från mig. Nästa ännu närmare, så det fanns ingen tid att tänka. Vi hoppade upp och i ett språng tillryggalade vi sträckan till andra sidan av boulevarden.» En av kamraterna låg dock kvar ute i kulregnet med en svår skottskada i benet och de andra tvingades riskera livhanken en gång till för att hämta honom.

Till sist var alla i säkerhet i huset på andra si-

»ETT UPPROR SOM UNDER 63 DAGAR SKULLE FÅ EN EUROPEISK HUVUDSTAD ATT BADA I BLOD»

dan gatan och de sårade blev omplåstrade av sjukvårdare. En sjuksyster tog hand om Kulskis rispa i armen och gav honom vatten att dricka. Medan gruppen pustade ut på innergården välsignade en gammal dam dem med korstecknet, samtidigt som hon grät av glädje över befrielsen som tycktes vara så nära. När mörkret föll tystnade skottlossningen och snart hördes bara sprakandet från bränderna. Första dagen av Warszawaupproret var till ända, ett uppror som under 63 dagar skulle få en europeisk huvudstad att bada i blod.

DE SISTA DAGARNA i juli 1944 hade varit väldigt varma. I Warszawa gick många invånare ner till floden Wisłas stränder för att njuta av solen och ta ett svalkande dopp. Kan-ske gick det att drömma sig bort från den otäcka vardagen och den grymma tyska ockupationen, åtminstone för en kort stund. För andra innebar slutet av juli månad en ordentlig nervanspänning och beslutsvända. Varje dag samlades ledningen för den polska Hemmaarmén och den underjordiska statens civila företrädare för orienteringar och överläggningar.

Dessa möten var riskfyllda eftersom Gestapo

Polska underjordiska statens och Hemmaarméns flagga.

Sabotage och underrättelser

★ I november 1939 bildades Förbundet för väpnad kamp vars syfte var att fungera som paraplyorganisation för flera av de motståndsgupper som skapats direkt efter nederlaget. Inom dess strukturer började man också bygga upp motståndets civila delar, det vill säga sådana som skulle fungera som exilregeringens förlängda arm. I februari 1942 ombildades förbundet till Hemmaarmén, som bestod av dels rent civila avdelningar, dels fältförband. Totalt fanns det över 300 000 soldater, män och kvinnor, i dess led. Hemmaarmén fullföljde föregångarens arbete med att konsolidera det väpnade motståndet i landet. Detta betydde att såväl socialdemokratiska motståndsgupper som konservativa lydde under en och samma befälha-

vare. De som stod utanför var kommunistiska Folkgardet och nationalistiska Nationella väpnade styrkorna.

Hemmaarmén var mest aktiv och dess fältförband genomförde omfattande sabotage och flera attentat; man samlade in underrättelser, bland annat om tyska V-2-raketer och tyska truppförflyttningar; man skickade vidare information om nazityskarnas utrotning av judar i förintelsläger och så vidare. Men det man främst förberedde sig på var ett nationellt uppror som skulle befria landet före Röda arméns ankomst.

I det kommunistdominerade Polen stämplades Hemmaarmén som en fascistisk organisation och dess medlemmar antingen fängslades eller deporterades österut.

jagade motståndsmän, men faran bedömdes vara sekundär i sammanhanget. På agendan fanns nämligen två huvudfrågor av ödesmättad dignitet: skulle Hemmaarméns styrkor i Warszawa med omnejd försöka erövra staden i ett uppror och i så fall, vilket datum skulle enheterna gå till angrepp? Såväl militära som civila beslutsfattare förstod att Polens politiska framtid låg i deras händer. De hade att förhålla sig dels till krigets utveckling under första halvåret 1944, dels till politiska målsättningar som den polska exilregeringen i London och därmed Hemmaarmén hade.

I BÖRJAN AV januari 1944 gick Röda armén över den gamla polsk-sovjetiska gränsen från 1939 och avancerade in på områden som Hemmaarmén och den polska exilregeringen i London betraktade som polska. Samma månad inledde därför Hemmaarmén operation *Burza* (Åskväder) i Polens forna östra territorier. Avsikten var att markera polsk militär närvaro och skapa sig en styrkeposition inför den framryckande Röda armén. Ibland etablerades kontakt med Röda armén och i flera fall arbetade man tillsammans i striderna mot tyskarna, som vid befrielsen av Vilnius i juli. På sikt skulle samarbetet med Röda armén visa sig bli ett misstag eftersom Kreml inte erkände Polens exilregering. Det dröjde inte länge förrän NKVD-trupper började avvärpa och arrestera eller avrätta soldater och officerare ur Hemmaarmén.

Warszawa ingick initialt inte i operation Burza,

men militära och politiska skeenden gjorde att Hemmaarméns överkommando omvärderade det beslutet. I juni 1944 genomfördes landstigningen i Normandie och i juli installerades en sovjetkontrollerad provisorisk polsk regering i staden Lublin i sydöstra Polen, samtidigt som Röda armén närmade sig Warszawa. Sporrade av Normandie men oroad av den sovjetiska offensiven bestämde sig Hemmaarmén för att försöka befria eller åtminstone kontrollera Warszawa före Röda arméns ankomst. Detta, antog man, skulle ge exilregeringen och den underjordiska polska staten politiska fördelar vid kommande förhandlingar om Polens forna östområden och landets framtid. Målet var att förhindra ett kommunistiskt övertagande av Polen.

Sommaren 1944 strålade alltså flera faktorer samman, militära som politiska och psykologiska. Militärt skulle upproret vara riktat mot tyskarna, men politiskt mot kommunisterna. Den innersta kretsen kring befälhavaren Tadeusz Bor-Komorowski ansåg att ett uppror var befogat men såväl han som åtskilliga andra stabsmedlemmar vacklade inför själva startdatumet. Alla polska högre militärer i Hemmaarméns stab var dock inte säkra på att ett uppror var rätt väg att gå. En del ansåg att det skulle dränera Hemmaarmén på personal och resurser utan att ge någon effekt. Skeptikerna menade att det fanns en överhängande risk att Hemmaarméns bästa förband skulle malas ner förgäves. Hellre skulle man spara enheterna för ett eventuellt motstånd mot ett kommunistiskt övertagande som inte ►

Polska soldater från sabotage-enheten Kedyw. De utförde bland annat attentat mot broar och järnvägar.

Antoni Chrusciel, chef för Hemmaarméns Warszawastyrkor, utanför postkontoret på Napoleontorget i centrala stan.

► alls var något otänkbart scenario. Det fanns heller ingenting som tydde på att Röda armén skulle hjälpa till när upproret väl bröt ut.

Trots att exilstyrkornas och Hemmaarméns överbefälhavare general Kazimierz Sosnkowski också var skeptisk till planen bestämde exilregeringen den 25 juli att låta befälhavarna och företrädarna på plats i Polen besluta om och när upproret skulle bryta ut.

GENERAL KOMOROWSKI, HANS stabschef brigadgeneral Tadeusz Pełczyński, brigadgeneral Leopold Okulicki och major Janina Karasiówna (ansvarig för underjordisk sambandstjänst) träffades för ett sammanträde på eftermiddagen den 31 juli. Det var ovanligt eftersom fler stabsmedlemmar brukade närvara vid dessa återkommande genomgångar. Ett möte hade också genomförts under förmiddagen och då hade ännu inget beslut fattats om när upproret skulle bryta ut. Det var alltså en liten krets som började överlägga på eftermiddagen och snart anslöt även överste Antoni Chruściel, som var chef för Hemmaarméns styrkor i Warszawa. Han rapporterade att sovjetiska pansarförband befann

»HEMMAARMÉN HOPPADES PÅ ATT ALLIERADE BOMBPLAN KUNDE LEVERERA VAPEN»

sig strax utanför Praga och kunde när som helst slå mot Warszawa. Chruściel baserade sin anmälan på dagsaktuell information från fronten.

Röda armén var visserligen på väg men de tvingades också kämpa mot tyskarna och det gick inte att förutse dess möjligheter för fortsatta operationer över floden. Komorowski var ändå tvungen att fatta ett slutgiltigt beslut, trots diverse osäkerheter och antaganden om såväl Röda arméns aktioner som Stalins planer. Han visste att den polska exilregeringens premiärminister Stanisław Mikołajczyk befann sig i Moskva – ett arrangemang Stalin gått med på efter övertalning av Winston Churchill – för att försöka få något slags inflytande i Polens efterkrigstida politiska ledning. Komorowski trodde att ett uppror i staden skulle ge tyngd åt Mikołajczyks ståndpunkter samtidigt som premiärministern kanske kunde övertyga Moskva om det riktiga i

att stödja Hemmaarméns offensiv i Warszawa. Möjligen gjorde sig Komorowski skyldig till önsketänkande men hans förmodan byggde trots allt på att tyskarna var en gemensam fiende, och därmed borde Röda armén gå in i Warszawa och slåss mot dem tillsammans med Hemmaarmén.

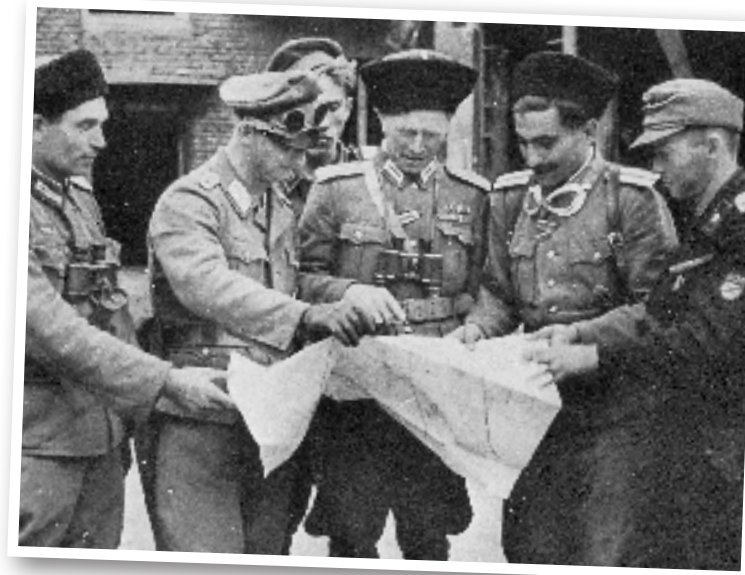
Efter den mer militära delen av genomgången tillkallades exilregeringens representant, delegaten Jan Stanisław Jankowski. När han tagit del av samtliga synpunkter vände han sig till Komorowski och sade: »Då kan du sätta igång.» Några ögonblick senare kom Komorowskis befallning till Chruściel: »I morgon på slaget klockan 17 verkställer ni anfallsplan Storm.»

I SLUTET AV juli 1944 hade cirka 45 000 soldater ur Hemmaarmén samlats i eller strax utanför Warszawa. Tillgången på vapen var begränsad, knappt 3 000 pistoler, 2 600 gevär och 650 kulsprutepistoler (många egentillverkade), 60 kulsprutor och 45 000 handgranater. Ammunitionen beräknades räcka i två, tre dagar. Bristen på vapen gjorde att enbart mellan 5 000 och 6 000 soldater kunde beväpnas den 1 augusti. Resten fick avvakta och utrustas med vapen från stupade eller tillfångatagna tyskar, eller när tyska förråd erövrats. Hemmaarmén hoppades också på att allierade bombplan kunde leverera vapen.

Antalet tyska soldater på Warszawas västra sida uppgick till cirka 16 000 men siffran växte snabbt till det dubbla när upproret väl brutit ut. Det handlade om trupper ur armén, flygvapnet, Waffen-SS och polisstyrkor. Från den 1 augusti strömmade det dagligen in förstärkningar, bland annat utländska enheter såsom en stridsgrupp ur RONA-brigaden, som huvudsakligen bestod av sovjetiska kollaboratörer och före detta sovjetiska krigsfångar under ledning av generalmajor Bronisław Kaminski.

RONA (som var de ryska initialerna för »Ryska folkliga befrielsearmén») hade sitt ursprung i en lokal rysk milisstyrka som 1941 hade bildats i staden Lokot, cirka 400 kilometer sydväst om Moskva för att – med stöd av den tyska ockupationsmakten – jaga sovjetiska partisaner. Allteftersom växte milisstyrkan i storlek och inkorporerades sedermera av Heinrich Himmler i Waffen-SS. Brigaden, som hade deltagit i det grymma kriget mot partisanerna, skulle komma att uppträda lika skoningslöst mot Warszawas befolkning som den hade gjort mot civila i ryska byar och skogar.

DEN BROKIGA SAMLING av förband som tyskarna skickade till Warszawa för att möta upproret leddes under de första dygnen av Heinz Reinefarth, en jurist och general som ledde både SS och polisen i den del av det ockuperade västra Polen som tyskar-

na döpt om till provinsen Warthegau, med Poznan som residensstad. Himmler befallde honom att slå ned upproret med alla medel. Soldater som tillhörde hans stridsgrupp massakrerade tiotusentals civila i de västra delarna av Warszawa redan under de första dygnens strider, ofta genom att samla ihop dem på bostadshusens bakgårdar och avrätta dem med automatvapen.

Tyskarna och deras hjälptrupper var bättre utrustade än polackerna och de hade tillgång till stormaktens arsenal av pansarfordon, stridsvagnar, artilleri och flygplan. För att förbättra oddsen gällde det för Hemmaarmén att utnyttja överraskningsmomentet och tidigt erövra nyckelobjekt som tyska magasin, kommunikationscentraler, stabsbyggnader, broar och elkraftverk. Denna föresats lyckades dock inte fullt ut.

UPPRORET INLEDDES KLOCKAN 17:00 den 1 augusti 1944. Vissa mindre attacker hade dock inträffat tidigare under dagen och via spioner fick tyskarna bekräftat att någonting större höll på att ske. De var därför på tårna och utbrottet kom inte som en total överraskning för dem.

Hemmaarmén gick till anfall på flera ställen samtidigt i syfte att öka tyskarnas förvirring och för att ta kontrollen över olika viktiga platser som fanns ►

Major Ivan Denisovitj Frolov (mit-ten) med en stridsgrupp ur RONA-brigaden. Frolov hängdes för förräderi i Sovjetunionen 1946.

Kulsprutepistolen Błyskawica var Hemmaarméns viktigaste vapen.

Polsk soldat i gatustrid nära centralstationen i Warszawa.

Tyska befälhavare

★ På den tyska sidan leddes operationerna i Warszawa under de första två dyggen av SS-Gruppenführer Heinz Reinefarth (1903–79), som hade varit kompanichef i den reguljära armén i början av kriget och dekorerats med riddarkorset. Sedan dess hade han haft olika poster i den tyska ockupationsmakten i protektoratet Böhmen-Mähren (nuvarande Tjeckien) och som ledare för både SS och polisen i en del av västra Polen som tyskarna döpte till Warthegau.

Erich von dem Bach-Zelewski (1899–1973) hade erfarenhet av kriget mot partisaner i Östeuropa. Han ansvarade för SS i de tyskockuperade delarna

av Sovjetunionen, Russland-Mitte, där han var involverad i folkmordet på judar och en lång rad nazistiska brott. Hans verksamhet som chef för Himmlers Bandenkampfverbände (anti-partisantrupper) 1943–44 lämnade omfattande blodspår efter sig i Östeuropa och på Balkan.

Tillsammans ledde Reinefarth och Bach-Zelewski en stridsgrupp under krossandet av Warszawaupproret. Efter kriget inledde västtyska åklagare fler utredningar mot Reinefarth för krigsförbrytelser i Warszawa, men dessa ledde aldrig till rättegång. Inte heller Bach-Zelewski åtalades för grymheter i Warszawa.

Efter kriget antog Bach-Zelewski sitt polska namn igen för att visa sig polskvänlig.

Reinefarth undvek att utelämnas till Polen genom att agera informatör åt USA.

Förbrytare från Dirlewangers SS-brigad under motanfallet.

► utspridda i staden. Polska styrkor lyckades erövra vissa förråd, elkraftverket och ett par centrala byggnader, bland annat domstolen, ett häkte, polska centralbanken och postens centralkontor. Anfallet mot Gestapos högkvarter och polishögkvarteret misslyckades. Broar, järnvägsstationer och flygplatsen förblev i tyska händer.

DE STÖRSTA FRAMGÅNGARNA var att man lyckades ta kontrollen över stadsdelar som Wola, Śródmieście (Centrum), Powiśle, Stare Miasto (Gamla stan), Żoliborz, Ochota, Mokotów och Czerniaków. På den östra sidan – den som heter Praga – såg det annorlunda ut. Där var tyskarna för starka

och redan den 3 augusti avbröt de polska enheterna sina aktioner och drog sig tillbaka från stadsdelen.

Första dagens strider avslöjade Hemmaarméns svagheter. Den hade få tunga vapen och för få beväpnade soldater. Platser som försvarades av förberedda tyska styrkor gick inte att nedkämpa och erövrades. Men samtidigt var Hemmaarméns främsta fördel ändå att man hade ett överraskningsövertag som innebar att tyskarna, trots att de varit vaksamma, drog sig tillbaka till sina befästa förläggningar och stöddepunkter. Under de första dagarna höll sig tyskarna därför relativt lugna även om de utförde vissa motanfall. Det värsta låg dock framför Hemmaarmén och civilbefolkningen.

»TYSKARNA GICK TILL MASSIVT ANGREPP DEN 6 AUGUSTI!«

Hemmaarmén lyckades att bevara sitt taktiska överläge under upprorets första vecka och säkra viss terräng samt konsolidera kontrollen över en del kvarter. En framgång kom den 5 augusti när en bataljon intog Gęsiówka-fängelset och befriade 350 judiska fångar. Merparten av de befriade valde att ansluta sig till upprorskampen. Samma dag utnämndes SS-general Erich von dem Bach-Zelewski

till befälhavare för de tyska styrkorna som skulle slå ner upproret. Att lotten föll på Bach-Zelewski var ingen slump, eftersom SS sedan länge hade haft ansvaret för kriget mot partisanerna i framför allt Östeuropa – och drygt ett år tidigare hade Himmler utnämnt SS-generalen till chef för alla polis- och SS-styrkor som i samarbete med armén bekämpade partisaner.

FÖRSTÄRKNINGAR HADE BÖRJAT strömma in och det blev dags att sätta in dem mot polackerna. Tyskarna gick till massivt angrepp den 6 augusti mot stadsdelarna Wola och Ochota. Det främsta målet var att slå in en kil i den polska försvarslinjen ►

WARSAWAUPPRORET

EWA FARYASZEWSKA

Bild ovan till vänster: Korp-ral Ewa Faryaszewska ur Hemmaarmén tog 31 unika färgbilder under upproret. Här ett totalförstört hus i Gamla stan i Warszawa.

Bild ovan till höger: Polska civila, brända av tyska Nebelwerfer-raketer.

► och ta tillbaka kontrollen över Jerozolimski-allén i västra delen av staden.

Striderna om stadsdelarna var hårda. Tyska förband, understödda av stridsvagnar, lyckades trycka tillbaka polackerna i riktning mot Gamla stan och centrum. Parallellt med striderna genomförde stridsgrupper ur RONA och Dirlewangerregementet massakrer på civilbefolkningen och begick grymma övergrepp som massvåldtäkter. Enligt beräkningar mördades cirka 40 000 civilister och tillfångatagna soldater ur Hemmaarmén mellan den 5 och 12 augusti. Även om Bach-Zelewski tidigare inte varit främmande för att begå massakrer på både judar och andra civila i de ockuperade delarna av Sovjetunionen, gav han den 12 augusti en oväntad order om att de tyska trupperna skulle hålla sig till folkrätten under striderna i Warszawa – oväntad med tanke på att Hitler hade krävt att upproret skulle slås ned med största brutalitet. Av allt att döma var dock Bach-Zelewskis order enbart ett taktiskt drag för att förkorta det polska upproret. Trots att civila och tillfångatagna polska soldater enligt den nya ordern skulle behandlas enligt krigets lagar, dröjde det flera dagar tills de allra värsta övergreppen upphörde – grymheterna mot civilbefolkningen fortsatte dock under hela upproret.

Slakten av civila minskade knappast polackernas stridsvilja men de lyckades ändå inte hålla de västra stadsdelarna Wola och Ochota. Elva dagar efter upprorets utbrott var stadsdelarna rensade på polska enheter och striderna förflyttade sig till Gamla stan.

SJUKVÅRDAREN BARBARA Gancarczyk var stationerad i Gamla stan och trots att stadsdelen inledningsvis var förskonad från stridigheter hände det att den utsattes för flygangrepp eller artilleribeskjutning. En eftermiddag hörde hon och hennes kollegor ett rykte om att polska styrkor erövrade ett

pansarfordon. De gick ut på balkongen på huset de var inkvarterade i och, visst, där kunde de se ett pansarfordon. Människor sprang bredvid fordonet som var dekorerat med vitröda flaggor. Fordonet stannade till vid grannhuset och runt omkring samlades fler människor: äldre och yngre. Plötsligt flammade eldslågor upp framför Barbaras ögon, hon tappade andan och föll till golvet. En granat hade detonerat och hon trodde att hennes sista stund på jorden var kommen. Sekunder och minuter passerade. Hon kom upp på knä och kände blod på kroppen. Kjolen var i trasor men hon kände ingen smärta. Blodet var inte hennes. Balkongens betongbalustrad var bortsprängd och rummets fönster och dörrar förstörda. Väninnorna var sårade men när hon gick ut på det som fanns kvar av balkongen och tittade ner möttes hon av en fruktansvärd syn. Överallt låg huvud- och lemlösa kroppar. Föga kunde hon ana att saker och ting bara skulle bli värre.

TYSKARNA BEDÖMDE ATT Gamla stan tillhörde ett av de starkaste polska fästena. Det fanns också en bro i närheten som tyskarna befarade kunde anfallas av polackerna. Hotet mot bron ville tyskarna undanröja. Området försvarades av cirka 7 000 polska soldater, varav hälften var beväpnade, under ledning av överstelöjtnant Karol Ziemski. Fienden satte in minst det dubbla antalet.

Tyskarna isolerade Gamla stan och gick till massivt angrepp den 19 augusti. Polackerna utnyttjade skickligt gränderna och de smala gatorna i sitt försvar. Vid varje barrikad, gata och byggnad avvärjde de tyska anfall.

Det finns uppenbara skäl till varför reguljära styrkor ogärna engagerar sig i utdragna strider i urban miljö. Det är nämligen resurs- och tidskrävande samtidigt som bebyggelsen skapar kanaliserande terräng (exempelvis trånga gator begränsar rörelseutrymmet) med små möjligheter till avgörande ►

En tysk officer ger order från en erövrade barrikad.

PICTURE POST/HULTON ARCHIVE/GETTY

► manövrer med stora skytte- och pansarförband. I Warszawa mötte tyska enheter en resurssvag men beslutsam motståndare som utnyttjade storstadens alla attribut till sin fördel. Partisanerna byggde massiva barrikader, anlade eldställningar i byggnader, tog skydd i källare, använde avloppskanaler för förflyttningar och så vidare.

Tyskarna avstod tämligen omgående från att utföra djupa inbrytningar i stadsdelar som kontrollerades av polackerna eftersom anfallsstyrkorna blev lätta mål dels för krypskyttar, dels för polska handgranater, minor och molotovcocktails. Sådana kastades ner på pansarfordon och skyttekolonner från positioner uppe i fastigheter. Istället gick tyskarna metodiskt tillväga och delade in stadsdelarna i mindre anfallsmål. Först besköts sektorn intensivt med artilleri för att eliminera polska ställningar och därefter gick man in med marktrupp som erövrade ett kortare parti av en gata och intilliggande byggnader. Samma procedur upprepades tills polackerna tvingats överge hela gatan och kvarteret.

För att kuva motstånden började alltså tyskt artil-

»PARTISANERNA BYGGDE MASSIVA BARRIKADER OCH ANLADE ELDSTÄLLNINGAR»

leri och tyska plan att hamra mot Gamla stan, som snabbt förvandlades till en ruinhög. Polska soldater och civila begravdes bland spillrorna.

HEMMAFRONTSSOLDATEN JULIUS KULSKI, som var med och försvarade stadsdelen Żoliborz, upplevde hur granaterna med öronbedövande smällar började träffa huset som han och hans pluton försvarade. »Krutet fick våra ögon att svida – ibland inträffade explosionerna så nära att chockvågorna slungade oss mot väggarna. Alla rum och korridorer i byggnaden var täckta av dammoln och överströdda med tegelbitar och fragment av sprängda granater.» Efter bombardemanget såg byggnaden ut som en schweizerost och överallt låg det spillror och sårade.

Men polackerna gav inte upp sina försvarsnäs-

Infanteri-kanonvagnar StuG III under gatustrider.

ten frivilligt utan gjorde hårdnackat motstånd mot de tyska anfallen. Julius Kulski mindes senare att hans uniform hängde i trasor och skorna knappast gjorde någon nytta längre, men sömnbristen var plågsammast: »Vi får bara tre-fyra timmars sömn per natt, eftersom vi måste tillbringa tid på observationsposterna, rengöra vapnen och kontrollera ammunitionen.»

STADSBEBYGGELSENS VINKLAR OCH vrår erbjöd oändliga möjligheter för en försvarare att gömma sig, vilket skapade mardrömslika situationer för anfallande soldater som inte sällan kunde bli beskjutna från vilket håll som helst. Prickskyttar från båda sidor letade ständigt efter oförsiktiga fiender. Kulski mindes hur hans grupp en gång höll sig gömd och lät bli att skjuta mot ett par kompanier tyskar som ryckte fram mot en barrikad längre ned på gatan. Först när det tyska anfallet hade slagits tillbaka och de överlevande fienderna retirerade samma väg som de kommit stack Kulski och hans kamrater ut sina vapen ur fönstren och överöste

de överraskade tyskarna med en mördande eld.

Kloaksystemet utnyttjades av Hemmaarmén för att omgruppera sina styrkor och för att hålla kontakten med olika stödjepunkter runtom i staden. Kulski skrev senare om en sådan påfrestande omgruppning: »Färden tog fyra timmar genom midjedjupt slam och giftiga ångor. Den mänskliga kedjan, där varje länk höll hårt i nästa, ringlade sig fram under jord. Alla var tvungna att röra sig långsamt, i totalt mörker och under tystnad. De som halkade och föll i de djupare delarna av kanalerna och inte hade orken att ta sig upp, drucknade. De övriga kunde inte ödsla värdefull tid eller energireserver för att leta efter dem, och utan ljus var det hur som helst hopplöst.» Dessutom medförde alla skrämmor ►

En besegrad motståndsmän dras upp ur kloakerna.

BUNDESARCHIV, BILD 146-1994-05430

► och sår risk för allvarliga infektioner hos dem som tvingades ta sig fram i kloakerna.

FÖRUTOM ARTILLERI, ELDKASTARE och infanteri utnyttjade de tyska förbanden stridsvagnar, störtbombplan och automatkanoner från luftvärnet för att smula sönder byggnader där det fanns polska motståndsnästen. Men den tyska arsenalen innehöll även en rad andra vapen som sattes in mot de polska motståndskämparna, som raketkastare och små bepansrade larvbandsfordon av typ Goliath, som var lastade med 100 kilo sprängämnen och kunde fjärrstyras fram till målet innan laddningen utlöstes. Vidare använde tyska ingenjörssoldater en apparat som kallades för Taifun, som blåste ned explosiva gaser i kloaksystemet som sedan antändes för att rensa ut fiender som dolde sig där. Till och med ett bestyckat pansartåg och den gigantiska mörsaren »Karl» som kunde avfira 750 kilo tunga granater (dock ej med särskilt stor träffsäkerhet) skickades till Warszawa, men fick begränsad användning.

De stridsgrupper ur Hemmaarmén som försvarade Gamla stan saknade inte kampvilja, men tyskarnas överlägsenhet var för stor. Enheterna som försvarade stadsdelen led allvarlig brist på ammunition, livsmedel och medicin. Försök gjordes att förena trupperna i Gamla stan med styrkorna i Żoliborz och Śródmieście. Detta hade kunnat etablera en sammanhållande polsk försvarslinje men aktionen misslyckades.

I det läget valde man istället att evakuera varenda stridsduglig soldat till Śródmieście. För att undvika

»ÖVERGREPPEN MOT CIVILA OCH SÅRADE HEMMAARMÉ-SOLDATER FORTSATTE»

onödiga förluster genomfördes evakueringen nat-tetid via avloppssystemet. Över 4 000 lyckades ta sig ut.

Den 2 september var slaget om Gamla stan över. Sårade soldater som lämnats kvar väntade ett grymt öde. Merparten av dem avrättades av samma mordkommandon som tidigare härjat i Wola och Ochota. Övergreppen mot civilbefolkningen och sårade Hemmaarmésoldater fortsatte.

SAMTIDIGT SOM TUSENTALS polska soldater flydde via kanalerna från Gamla stan genomförde det polska flygvapnet i brittisk tjänst sitt sjätte uppdrag till Warszawa. Avsikten var att fälla utrustning, vapen och ammunition.

Så snart budskapet om att upproret brutit ut började västallierade bombplan flyga till Warszawa, först från flygfält i Italien och därefter också Storbritannien. Det var mycket riskabla uppdrag. Tyskt luftvärn sköt ofta mot planen och ibland attackerades de av jaktplan.

Navigatorn Roman Chmiel minns flygningen natten mellan den 12 och 13 augusti:

»Vi utsattes för luftvärnsbeskjutning över Jugoslavien, vid floden Donau, och vid Bochnia i Polen. Över Polen, bortanför Karpaterna, förbättrades väderleken avsevärt, vilket hjälpte inte bara oss utan också tyska jaktplan. Vi såg hur en av våra maskiner attackerades och började brinna. Vi gick ner till lägre höjd [...] och kom lyckligt fram till Pilica, som vi enkelt kunde identifiera på kartan. Därifrån kunde man redan se skenet från det brinnande Warszawa. [...] Vi såg Warszawa, som brann på flera ställen. En hemsk syn. Verkligen – hemsk.»

Initialt vägrade också Moskva tillåta landningar på sovjetiska flygfält bakom frontlinjen och det innebar ännu större faror för besättningarna som tvingades återvända till hembaserna i Storbritannien eller Italien.

Stalin hade givetvis inga planer på att stödja ett polskt uppror utfört av den, i hans ögon, fascistiska Hemmaarmén. Den

sovjetiska likgiltigheten började dock bli ett alltmer högljutt samtalsämne i västallierade kretsar och när den brittiska regeringens, närmare bestämt Churchills, påtryckningar inte minskade i styrka blev Stalin lite mer tillmötesgående i början av september, för syns skull. Han tillät landningar på sovjetiska flygfält och han beordrade att Praga skulle erövras, vilket skedde i mitten av september. Framryckningen innebar att Röda arméns polska divisioner inom 1. polska armén nu stod på floden Wislas östra strandbank och såväl soldater som befäl ville forcera vattnet för att ansluta sig till kampen mot tyskarna i Polens huvudstad.

FRÅN MITTEN AV september skickade därför Röda armén över mindre plan som fällde förnödenheter, vapen och ammunition (avsedda för sovjetiska vapen och inte de som polackerna använde) i små behållare utan fallskärm. Mycket förstördes och leveranserna upphörde ganska omgående.

Brittiska, amerikanska och sydafrikanska bombplan lyckades däremot leverera hundratals ton till Warszawa i augusti och september. Problemet var bara att hälften av dessa hamnade i tyska händer eftersom det var omöjligt för besättningarna att fälla behållarna rakt över polska ställningar som

fanns på relativt små ytor. Inte desto mindre fällde man ungefär 400 ton sammanlagt, till ett pris av 42 förlorade bombplan.

I BÖRJAN AV september höll Hemmaarmén fortfarande delar av distrikten Śródmieście, Powiśle, Żoliborz, Mokotów och Czerniaków. Med Gamla stan eliminerad gick tyskarna över till att trycka bort polackerna från ställningar nära floden Wisła. Skälet var att Röda armén stod utanför Praga och tyskarna visste inte hur sovjettrupperna skulle agera om de ryckte fram mot flodens östra strandbank. Polsk närvaro nära floden var oroande eftersom det kunde underlätta Röda arméns eventuella flodövergång.

Redan den 6 september föll försvaret av Powiśle och tyska förband ryckte söderut mot Czerniaków. För de polska förbanden var läget kritiskt i alla avseenden, inte minst var bristen på livsmedel akut. Den 11 september var matransonerna per soldat och dag nere på 50 gram bröd, 100 gram socker, 30 gram kaffe och 50 gram marmelad. Men kanske var hjälp på väg.

I mitten av månaden hade sovjetiska trupper tryckt tillbaka tyskarna och intagit Praga. I samband med sin reträtt sprängde tyskarna samtliga ►

Genom allierat luftunderstöd fick motståndsrörelsen tillgång till utrustning som det brittiska pansarvärns-vapnet PIAT.

Den fjärrstyrda bandvagnen Goliath bar på sprängladdningar som på avstånd detonerades i fiendens befästningar.

Mörsaren Zlu – en av de tyngsta självgående artilleripjäserna någonsin – sattes in för att bombardera staden.

WARSZAWAUPPRORET

Soldater ur 1. polska armén över-skrider floden Wisla.

► broar över floden. Mitt emot Warszawa stod nu den sovjetiska 1. polska armén under befäl av general Zygmunt Berling. Han trotsade ordern om att inga trupper fick skickas över floden för att hjälpa Hemmaarmén. Natten till den 15 september forcerade hans soldater floden på pontonbåtar och innan tyskt artilleri hann reagera hade man fått över 420 soldater.

Ställd inför fullbordat faktum valde Röda arméns ledning att för tillfället inte ingripa mot Berling eftersom det skulle orsaka turbulens bland hans manskap. När polska trupper på nytt tog sig över floden på pramar natten till den 17 september gav sovjetiskt artilleri dem lite stöd. De två följande landstigningarna misslyckades dock ändå. Tyskarna var förberedda och vållade Berlings styrkor stora förluster, men ungefär 400 soldater hade trots allt kommit iland. Alltså kunde cirka 800 polska soldater ur 1. polska armén förstärka Hemmaarméns enheter i Czerniaków. Tillsammans försvarade de området till den 23 september.

BERLINGS TRUPPER FÖRSÖKTE också att forcera floden längre norrut, ungefär i höjd med distriktet Żoliborz. Återigen var tyskarna beredda och vållade polackerna stora förluster. Endast 80 soldater tog sig iland. Det råder inga tvivel om att den 1. polska armén som ingick i Röda armén led stora förluster i samband med sina försök att hjälpa Hemmaarmén i kampen om Warszawa. En-

»800 POLSKA SOLDATER UR 1. POLSKA ARMÉN FÖRSTÄRKTE HEMMAARMÉN»

ligt beräkningar förlorade man över 2 000 soldater i stupade, sårade och saknade. Den 30 september utfärdade Stalin en order om att Zygmunt Berling skulle avskedas från sin chefspost.

FÖRSVARET AV DISTRIKTEN Żoliborz och Mokotów brakade ihop i slutet av september. Endast en mindre motståndsficka fanns kvar i Śródmieście och Hemmaarméns ledning förstod att fortsatt kamp var utsiktslös. Förhandlingar inleddes den 28 september efter ett godkännande från exilregeringen och formellt sträckte Hemmaarmén vapen den 3 oktober när Bór-Komorowski undertecknade kapitulationsdokumentet – efter 63 dygn av våldsamma gatustrider.

Hemmaarmésoldaten Maria Dybaczewska som snart själv skulle gå i fångenskap såg de första avdelningarna marschera ut den 4 oktober. Kamraterna såg sammanbitna ut, som om de gick i en begravningsprocession. Allt gjorde ett tragiskt intryck på henne. På morgonen följande dag var det dags för bataljonen hon ingick i att ge sig av. Hon såg tyska soldater stå på båda sidor av gatan och enligt henne uppträdde de anständigt. Ingen tysk flinade eller ►

BUNDESARCHIV, BILD 146-1996-057-10

KEVSTONE/HULTONARCHIVE/GETTY

Enligt kapitulationsvillkoren var de polska partisanerna berättigade till krigsfångestatus.

► pikade dem medan de tågade förbi. Oavsett nederlaget så hade de i alla fall överlevt och skulle behandlas som krigsfångar enligt krigets lagar.

MELLAN 10 000 och 15 000 soldater ur Hemmaarmén hade dödats och 25 000 sårats. Tyskarnas förluster var betydligt lindrigare, minst 2 000 döda och 9 000 sårade. Vissa historiker uppskattar antalet dödade soldater i tysk uniform till minst 7 000. Mellan 150 000 och 180 000 polska civila hade dödats. Hundratusentals hade skickats till arbets- eller koncentrationsläger.

Soldaterna ur Hemmaarmén fick krigsfångestatus och sändes till olika fångläger. Tadeusz Bór-Komorowski tillbringade fångenskapen i olika läger, bland annat i Offizierslager IV-C nära Colditz i Tyskland. Civila som undkommit deportation fick order om att lämna staden inom tre dagar, annars skulle de avrättas. Warszawa förvandlades till en spökstad, som på order av Himmler skulle ödeläggas. Särskilda sprängtrupper skred till verket och

Staden sattes i brand för att undanröja Hemmaarméns gömställen.

demolerade byggnad efter byggnad. Förutom hyreshus och offentliga fastigheter förstördes även det kungliga slottet, olika palats, statyer, arkiv, bibliotek och kyrkor. Polska minnesmärken och kulturskatter flög i luften.

Det fanns dock ljusglimtar. Polska företrädare, som direktören för nationalmuseet Stanisław Lorentz, förhandlade med tyska tjänstemän i syfte att rädda värdefulla bok- och konstsamlingar och andra föremål. Med hjälp av mutor räddade han gamla ritningar och inventarielistor som kom till användning efter kriget när Warszawas gamla stad återuppbyggdes.

TILL SLUT LYCKADES han nå en överenskomst med lokala tyska chefer som gav hans medarbetare tillåtelse att föra ut diverse samlingar under förutsättning att de magasineras i Tyskland. Tyskarna stod till och med för transporter och utfärdade nödvändiga tillstånd för turerna in till staden.

Lorentz samordnade aktionen med den polska motståndsrörelsen och man fick ut fler föremål och samlingar än vad avtalet fastställde genom att muta tyska tjänstemän. På det sättet räddade man ungefär 300 000 böcker, handskrifter och andra dokument från nationalbiblioteket istället för angivna 100 000. Från bland annat nationalmuseet och armémuseet

fick man ut cirka 80 ton föremål som gömdes i olika kloster. En del av samlingarna som ställts i tyska förråd återlämnades också till Polen efter kriget.

OAKTAT INSATSER FRÅN Lorentz och andra polacker innebar de tyska sprängenheterens systematiska arbete spiken i kistan för en redan härjad stad. Fem år av krig, ockupation, en revolt mot tyskarna i Warszawas ghetto 1943 (som innebar att gettoområdet jämnades med marken), ett uppror och planmässig förödelse medförde att ungefär 90 % av stadens bebyggelse låg i ruiner.

Den 17 januari 1945 gick divisionerna ur den sovjetstyrda 1. polska armén in i Warszawa. I ruinerna fann de ett par tusen överlevare. Två dagar senare började NKVD att söka efter kvardröjande soldater ur Hemmaarmén. En annan slags ockupation väntade Polen. 🇵🇱

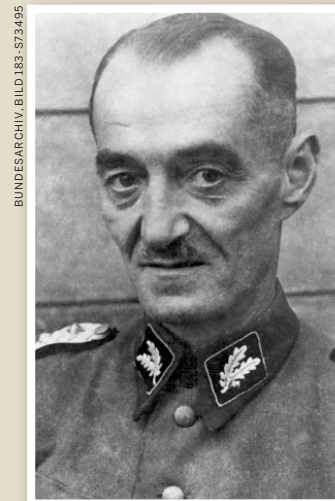
Niclas Sennerteg och **Artur Szulc** är militärhistoriska författare. Sennerteg gav senast ut en bok om finska vinterkriget och Szulc utkommer i höst med en bok om Koreakriget.

Boktips: *Dying We Live* (1979) av Julian Eugeniusz Kulski ★ *Slaget om Warszawa: upproret 1944* (2004) av Norman Davies.

Tyskarnas krigsbrott

★ Några av de värsta övergreppen mot civila begicks av SS-förbanden som gick under namnen Dirlewangerbrigaden och Kaminskibrigaden. Oskar Dirlewanger (1895–1945) gick med i Hitlers nystartade parti redan 1922, men kastades ut 1934 när han dömdes för våldtäkt på en minderårig flicka. Efter fängelsestraffet stred han för den tyska Legion Condor i det spanska inbördeskriget. Genom en gammal vän, SS-generalen Gottlob Berger, fick han befälet över en ny bataljon med kriminella som rekryterats från koncentrationslägret Sachsenhausen. De skickades först till Krakow och Lublin, där de mördade och plundrade besinningslöst. Under upproret i Warszawa härjade männen i stadsdelen Wola, där de dödade uppemot 50 000 polacker inom loppet av en enda vecka. Dirlewanger försåg sina soldater med alkohol och droger och deltog själv i våldsdåden. I början av 1945 tillfångatogs han i södra Tyskland och misshandlades till döds av polska fångvakter.

Bronisław Kaminski (1899–1944) hade polsk far och tysk mor, men betraktade sig som ryss. Om hans bakgrund i Sovjetunionen är inte mycket känt, utom att han fängslades på 1930-talet. Efter att ha blivit frisläppt 1941 slog han sig ned i Brjansk. När tyska trupper ockuperade staden var han en av de ryska kollaboratörerna som anslöt sig för att kämpa mot kommunismen. Kaminski tilläts bilda en milis och ett självstyrande lydrike kring den lilla staden Lokot. Milisen växte till en brigad och bekämpade sovjetiska partisaner. I samband med reträtterna på Östfronten 1943–44 hamnade brigaden under Himmlers vingar och döptes om till Sturmbrigade RONA. När Kaminski och hans soldater ägnade sig åt att mörda och plundra istället för att slåss mot det polska upproret, lät Himmler arrestera honom. Han avrättades i hemlighet hösten 1944. För att undvika myteri spreds påståendet att Kaminski hade dödats i ett bakhåll av motståndsrörelsen.

Efter kriget spreds rykten om att Dirlewanger överlevt, vilket gjorde att man grävde upp hans lik 1960.

För att övertyga Kaminskis män körde Gestapo ner hans bil i ett dike, sköt den full med hål och smörjde in den med gäsblood.